

ATÖRZSÜLTETVÉNYEK KIALAKÍTÁSÁNAK HELYZETE, A BIOLÓGIAI ALAPOK FEJLESZTÉSÉNEK KÉRDÉSEI

BERCSEK PÉTER
osztályvezető

Országos Vetőmag és Szaporítóanyag Felügyelőség, Budapest

1. A törzsültetvények szerepe, jelentősége

A zöldfelületek fa- és cserjeállománya sok évtizedes, sőt évszázados élet-tartamú, ezért nem közömbös, hogy a jelentős költséggel létesülő parkokba milyen minőségű növényeket ültetnek. Létesítésüket, használati és esztétikai értéküket, valamint környezetalakító hatásukat a díszfaiskolákban termesztett áru választéka, annak minősége és mennyisége nagymértékben meghatározza.

A díszfaiskolák megfelelő fajtaválasztékát és az üzemi szaporításokhoz a kiváló értékű fajtákat alapvetően a központi és üzemi törzsültetvényekről kell biztosítani.

A dísznövénytermesztés jellemzője a nagy faj- és fajtaválaszték. A díszfaiskolai termesztésben ez különösen szembetűnő sajátosság, mert 1980-ban a 119 faiskola 840 féle növény (taxon) termesztésével foglalkozott.

Érdemes megjegyezni, hogy már a felszabadulás előtti évtizedekben is kb. 600 féle növényből állt a díszfaiskolai áruválaszték.

Korábban a nagyobb faiskolák az üzemi szaporítások racionális szervezése és a kereslethez való igazodás érdekében létesítettek üzemi törzsültetvényeket.

A társadalmi, gazdasági fejlődés nyomán a közcélú zöldfelületek jelentősége, szerepe és a lakossági növényigény nagymértékben növekedett.

A díszfaiskolai áruválasztékkal szemben is új, sokrétű követelményt támasztanak. Előtérbe kerül a kedvezőtlen életfeltételek mellett is jól fejlődő fajták termesztése.

A meglévő választék nem mindenben felel meg a követelményeknek, ezért már hosszabb idő óta folyik egyes fajok, fajták vizsgálata, szelektálása, majd törzskönyvezése. A nemesítő tevékenység eredményeként születő, valamint a honosításból származó fajok, fajták is így kerülnek a törzsültetvényekbe.

A törzsültetvények folyamatosan alakított választékú és mennyiségű anyanövény-állománya lehetőséget ad arra, hogy a termesztett és felhasználásra kerülő díszfaiskolai áru mennyiségét és minőségét célirányosan befolyásoljuk.

2. A törzsültetvények kialakulása

Az 1968-ban megjelent 22. sz. törvényerejű rendelet, a csatlakozó kormányhatározat, a 23/1968. (VII. 4.) MÉM sz. rendelet többek között a díszfaiskolai termesztést és forgalmazást is szabályozták. A rendelet rögzítette, hogy a szaporítóanyag-termesztés új rendszerében a szaporítások alapját a törzsültetvények képezik, a törzsültetvények a termesztés bázisul szolgáljanak.

A díszfa, díszcserje *központi törzsültetvény* létesítését a hazánkban zöldfelület létesítésére alkalmas fajok, fajták széles körű vizsgálata előzte meg. A MÉM illetékes szerveinek munkája nyomán sor került a díszfaiskolákban szaporítható növényfajok- és fajták szortimentjének meghatározására.

Az országos díszfaiskolai törzsültetvény létesítésére és fenntartására a MÉM a Kertészeti Egyetemet jelölte ki.

A központi törzsültetvény kialakítása a MÉM anyagi támogatásával, a Kertészeti Egyetem Dísznövénytermesztési és Dendrológiai Tanszék Soroksári Kísérleti Telepén, az 1976/77-es telepítési időnyben kezdődött.

A törzsültetvény jelenleg 2 részből áll:

- törzsgyűjteményből — és
- törzsanyatelepből

A későbbiek során még kiegészül a

- központi törzsfaiskolával, hogy telepítésre alkalmas gyökeres növényanyagot lehessen kiadni.

A *törzsgyűjtemény* törzskönyvezett növényanyaga a törzsültetvény alapját képezi.

A gyűjteménybe, a fajtapolitikai célkitűzéseknek megfelelően, elsősorban a Fajtaminősítő Tanács által államilag minősített fajták és a szaporításra engedélyezett fajták törzskönyvezhető egyedeit ültetik. A növényeket kis egyedszámban (3—5 db) a természetes habitus kifejlődéséhez szükséges térállásra telepítik. A gyűjtemény a törzsanyatelep létesítéséhez ad szaporítóanyagot. Ezen túlmenően fajtaazonosításra, fajtaismeret bővítésére és a fajták megőrzésére szolgál.

A *törzsanyatelep* közvetlenül az üzemi törzsültetvények létesítésére és fenntartására ad ki elit szaporítóanyagot, de idővel majd a központi törzsfaiskolát is ellátja.

A *központi törzsfaiskola* szerepe kettős lesz, mert elsősorban üzemi törzsültetvények létesítéséhez és fenntartásához ad elit, gyökeres ültetési anyagot, de a törzsültetvény és a törzsanyatelep fenntartását is szolgálja majd.

A központi díszfaiskolai törzsültetvény létesítése sajátos úttörő vállalkozásnak számított.

A sokféle, lényegesen eltérő tulajdonságú növény telepítési rendszerben való elhelyezése — több éven keresztül történő megvalósítással — bonyolult tervezési és kivitelezési munkát jelentett.

A térállást és a növények csoportosítását úgy kellett megoldani, hogy a racionális fenntartás és a szaporítóanyag-letermelést biztosító művelés kialakítható legyen. (Szemzőhajtást és oltóvesszőt termő fákat pl. bokorfává kell alakítani.)

A jövőben is sok nehézséget okoz majd, hogy a fejlesztés költségei és a növényanyag nem a terveknek megfelelő ütemezésben áll rendelkezésre.

A termesztést szolgáló központi törzsültetvény a létesítés óta eltelt 4 év alatt még nem fejlődhetett teljes értékűvé. Területe jelenleg 2 ha, és a 62 fajta 702 anyanövényről ad ki szaporítóanyagot. Az OMFI által szaporításra engedélyezett fajok száma 620, ezek közül államilag minősített 88, melyekből eddig 27 került a központi törzsültetvénybe.

A meglévő és fokozatosan kifejlődő anyanövényekről évről-évre több szaporítóanyagot lehet a termesztés részére átadni. Egyes Tilia, Sorbus és Syringa fajtákról annyi szemzőhajtást lehet szedni, hogy nemcsak üzemi törzsültetvények létesítésére, hanem árutermesztés céljára is jut belőlük.

Az *üzemi törzsültetvények* kialakítása, célszerűségi okokból, a termesztést szabályozó 1968. évi MÉM rendelet megjelenése utáni évben — megelőzve a központi törzsültetvény létesítését — kezdődött meg. Jelenleg 19 faiskolában létesült üzemi törzsültetvény. Területük összesen 11 ha, és 564 fajta, kb. 50 000 db anyanövényről szednek szaporítóanyagot.

Az 1980-ban termesztett díszfaiskolai árúnak mintegy 20%-át szaporították a központi és az üzemi törzsültetvényekről.

A törzsültetvényekről származó szaporítóanyag arányát növelni kell, de mindig jelentős mértékű lesz a „kijelölt anyanövény”-ről és a törzsültetvényi eredetű „engedélyezett állomány”-ről történő szaporítás. Ezt termesztéstechnológiai és termelésszervezési okok is indokolják.

3. Fejlesztési feladatok

Az 1/1979. (I. 10.) MÉM sz. rendelet korszerűsített jogszabályként foglalkozik a szaporítóanyag-termesztéssel és forgalmazással. Új elemként jelentkezik a fajtapolitikák és a fajtahasználat meghatározása, valamint a szuperelit és elit szaporítóanyag-előállítás rendje. A rendelet előírja a központi és üzemi törzsültetvények létesítését és fejlesztését, valamint a fajtaválaszték előbbieken jelzett szempontok szerinti meghatározását.

A lomblevelű díszfaiskolai növények jelenleg 2 ha területű központi törzsültetvényét a jövőben úgy célszerű bővíteni, hogy a táji adottságok figyelembevételével 2—3 helyen hasonló méretű, központi törzsültetvények létesüljenek. A fejlesztési feladatok lényeges részét képezi az előzőekben részletezett központi törzsfaiskola kialakítása a meglévő törzsültetvény részeként.

A rendelet a kertészeti hasznosítású fenyőféléket is a hatósági ellenőrzés és szabályozás keretébe vonta. Az szükségszerűvé teszi a törzsültetvényi rend-

szer fenyőfélékkel történő bővítését, a fenyő központi törzsültetvények létesítését.

A fenyőfélék törzsültetvény-hálózatát is ki kell alakítani a növények sajátosságainak, az ökológiai igényeknek és a természettechnológiai követelményeknek a figyelembevételével.

A szárazságot és kedvezőtlen életviszonyokat is jobban tűrő fenyőfélékből a soroksári kísérleti területen megkezdődött a központi törzsültetvény kialakítása. Hasonló fejlesztési kezdeményezés indult meg a Szarvasi Arborétumban is.

Az igényeknek és a követelményeknek megfelelő választék alakítása, az értékes fajok és fajták gyorsabb elterjesztése érdekében célszerűbb lenne néhány jelentős arborétumban fenyőféléket a törzsgyűjtemény részeként kijelölni és kezelni.

Az üzemi törzsültetvény-rendszert is jelentős mértékben kell fejleszteni. A fejlesztés mértéke az országos szaporítóanyag-szükséglet várható igényével szorosan összefügg. A fejlesztést a fajtapolitikai célkitűzések és a fajtahasználati tervek szerint kell meghatározni.

A törzsültetvény-hálózat fejlesztése során kiemelt szempont legyen az, hogy az államilag minősített fajták, valamint a Fajtaminősítő Tanács által jóváhagyott fajtaszortiment kerüljön folyamatosan telepítésre. Indokolt lenne az, hogy a minősített fajták, valamint a szaporításra kiemelten ajánlott fajok mintegy 70–80%-ban szerepeljenek a törzsültetvényekben.

A városiasodás, az ipari fejlődés nyomán a környezet és a táj átalakul, új minőségű és adottságú területek jönnek létre. Ezért a fejlesztés során előtérbe kell helyezni a várostűrő fajok és fajták törzsültetvényekben történő elhelyezését és továbbszaporítását.

A biológiai alapok fejlesztése érdekében tehát indokolt szélesíteni a termesztett fajok és fajták vizsgálatát, szelektálását, klónozását. A korszerű választék kialakításához fokozni kell az ellenőrzött importot.

A törzsültetvényeket olyan szaporítóanyag-bázisokká kell fejleszteni, amelyek segítik a kereskedelmi és az export-igényekhez való igazodást is.

A minőség és a választék fenntartása és fejlesztése megköveteli a fajtafenntartási feladatok folyamatos végrehajtását. Az e tevékenységet szabályozó MÉM rendelet előírásait a díszfaiskolai területen is érvényesíteni kell. Az államilag minősített fajták körében, a növények sokéves fejlődése miatt, ezt a munkát elsősorban a felhasználási területeken kell végezni.

A vázolt feladatok hosszú távon meghatározó jelentőségűek a termesztés és a felhasználás területén. Ezért a törzskönyvezési eljárás, a törzsültetvénylétesítés és a fajtafenntartás részletes előírásait szabványok határozzák meg. Az új szabványok készítése folyamatban van.